

УДК 338.43:631.15

Прус Ю.О.

Таврійський державний агротехнологічний університет

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проведено аналіз організаційної структури аграрного виробництва в Запорізькій області та наслідків її зміни.

Ключові слова: організаційна структура, сільськогосподарські підприємства, землекористування.

Prus Yu.

ANALYSIS ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE ZAPOROZHYA REGION

The analysis of organizational structure of agrarian manufacture in the Zaporozhye area and consequences of its change is carried out..

Key words: organizational structure, agricultural enterprises, land use.

Прус Ю.А.

АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

Проведен анализ организационной структуры аграрного производства в Запорожской области и последствий ее изменения.

Ключевые слова: организационная структура, сельскохозяйственные предприятия, землепользование.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковим та практичним завданням. За останнє десятиріччя в сільському господарстві та інших галузях агропромислового комплексу України відбулися значні соціально-економічні зміни. Перехід до ринкових відносин в АПК виявився однією з найбільш складних задач реформування економіки. Непослідовні, а інколи і суперечливі дії в процесі реформування аграрного сектора призвели до значної втрати виробничого потенціалу АПК та зменшення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. Тому однією з вимог сучасної

Прус Ю.О.

аграрної політики виступає цілеспрямованість розвитку форм господарювання на селі на засадах ринкових відносин та приватної власності, які передбачають конкурентне функціонування різних господарських форм як рівноправних учасників ринку.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню питань ринкових перетворень в АПК, формування його організаційно-економічної структури та розвитку різних форм господарювання присвятили свої наукові праці багато відомих вчених: П.І. Гайдуцький, В.К. Збарський, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.М. Федоров. Проте на регіональному рівні є необхідною оцінка напрямів реформування організаційної структури аграрного виробництва, обґрунтування передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі різних форм господарювання.

Цілі статті. Мета статті – провести аналіз організаційної структури аграрного виробництва в Запорізькій області та визначити основні напрями його розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На виконання Указу Президента України за №1529/99 колишні колективні сільськогосподарські підприємства було перетворено в інші форми господарювання. В Запорізькій області на засадах приватної власності протягом 2000 р. на базі КСП було створено 406 аграрних формувань нового типу: 182 господарських товариства (57 % з тих, що діяли в 2000 р.), 133 сільськогосподарські кооперативи (86 %), 66 приватних підприємств (50 %) та 25 фермерських господарств (1 %).

Крім цих підприємств землю та майно колишніх КСП стали використовувати інші суб'єкти господарювання – громадяни-власники земельних та майнових паїв, які вийшли із підприємств, фермерські господарства, які були створені раніше, підсобні сільські господарства недержаних підприємств. Цим суб'єктам перейшло 20 % площі, якою користувалися колишні КСП. Отже, внаслідок здійснюваних трансформацій в аграрному секторі сформовано нову організаційну структуру господарювання.

В структурі суб'єктів господарювання в середньому за 2000-2011 рр. господарські товариства становили 14,7 %, приватні підприємства – 7,0 %, сільськогосподарські кооперативи – 2,9 %, фермерські господарства – 71,7 %, державні підприємства – 1,0 %, інші форми господарювання – 2,9 % (табл. 1).

Таблиця 1

Діючі суб'єкти господарювання у сільському господарстві
Запорізької області

Організаційно-правові форми господарювання	Роки						Відхилення 2011 р. від 2000 р., %
	2000-2001	2002-2003	2004-2005	2006-2007	2008-2009	2010-2011	
Виробничі кооперативи	149	162	69	57	46	41	-69,7
Господарські товариства	346	515	409	426	471	470	47,0
Приватні підприємства	139	189	198	210	256	260	65,2
Фермерські господарства	214	229	216	207	209	205	-6,2
	1	4	5	5	1	2	
Державні підприємства	34	33	26	31	28	28	-22,9
Підприємства інших форм господарювання	28	109	66	99	107	112	28,0 р
Всього	283	330	293	289	299	296	4,5
	6	1	2	7	8	2	

Слабкий економічний стан значної кількості сільськогосподарських кооперативів, в значній мірі обумовлений особливостями цієї організаційно-правової форми господарювання, призвів до їх банкрутства і ліквідації, або до перетворення. Тому в Запорізькій області землекористування кооперативів за 2000-2011 рр. зменшилась на 335,6 тис. га, або на 79,9 % (табл. 2), а їх кількість – на 69,7 %, що свідчить про розформування більш крупних господарств. Натомість, кількість сільськогосподарських товариств та приватних підприємств щорічно збільшується (див. табл. 1).

Таблиця 2

Загальна площа сільськогосподарських угідь у користуванні в
Запорізької області, тис. га

Категорії землевласників та землекористувачів	Роки						Відхилення 2011 р. від 2000 р.	
	2000 -2001	2002 -2003	2004 -2005	2006 -2007	2008 -2009	2010 -2011	+/-	%
Сільськогосподарські підприємства, всього	177 8,4	167 9,0	154 9,9	145 8,8	137 1,6	136 3,9	- 434, 9	-24,2

в т.ч.:	166	157	145	137	129	128	-	
- недержавні	9,4	9,6	7,6	7,0	9,8	7,4	398,4	-23,7
з них: КСП	19,3	10,1	-	-	-	-	-	-
виробничі кооперативи	363,2	224,9	160,8	123,0	86,5	84,7	335,6	-79,9
господарські товариства	740,3	732,8	696,7	686,0	654,2	652,6	-76,7	-10,5
приватні підприємства ¹⁾	337,0	354,4	324,1	271,2	246,6	234,1	-79,4	-25,0
фермерські господарства	203,6	246,5	265,5	282,7	293,4	307,0	124,8	67,4
- державні	109,0	99,4	92,3	81,8	71,9	76,5	-36,5	-32,7
Ділянки для ведення товарного с.-г. Виробництва	170,5	236,7	359,2	438,5	518,4	526,6	360,7	214,3
Сільські домогосподарства та інші землекористувачі	238,3	253,1	252,2	258,3	256,0	254,8	28,9	12,6

Примітка: ¹⁾ разом із підприємствами інших форм господарювання

В Запорізькій області можливості товарного сільськогосподарського виробництва, в цілому, збережені. Площа, яка використовується для виробництва товарної сільськогосподарської продукції за 2000-2011 рр. Зменшилася на 4 % і залишається переважною – сільськогосподарські товаровиробники використовують 88 % всіх сільськогосподарських угідь Запорізької області.

Однак частка сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств), які внаслідок своїх розмірів представляють крупнотоварне виробництво, за 2000-2011 рр. Суттєво зменшилася – з 73 до 49 %. Серед них найбільш стабільним є землекористування господарських товариств та приватних підприємств.

Натомість, частка фермерського землекористування в усіх сільськогосподарських угіддях Запорізької області зросла з 8 до 14 % (а в сільськогосподарських підприємствах – до 30 %), причому їх площа зросла на 67 % (див. Табл. 2). Також зросла частка використання земельних паїв без створення юридичної особи – з 8 до

24 % (по площі – в 3 рази).

Відмітимо, що важливість для Запорізької області такого сегменту економіки як нетоварні (малотоварні) господарства населення, незначна – їх питома вага в усіх сільськогосподарських угіддях зросла протягом 2000-2011 рр. з 10,5 до 12,0 %.

Таким чином, концентрація виробництва сільськогосподарської продукції перемістилася з категорії підприємств до категорії господарств населення (головним чином, до громадян-товаровиробників) та фермерів.

Новостворені аграрні підприємства за площею землекористування та обсягами робіт суттєво відрізняються від своїх попередників. Так, у Запорізькій області в 1990 р. середня площа колгоспів та радгоспів становила 5309 га, тоді як в 2000 р. середня площа сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств) була 2465 га, а в 2011 р. – 1116 га. Натомість, середня площа фермерських господарств зростає – протягом 2000-2011 рр. з 84,5 до 150,8 га. Середня ж площа громадян-товаровиробників протягом досліджуваного періоду зросла з 7,0 до 7,7 га.

Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь наведено в табл. 3. В цілому в 2011 р. крупні підприємства (більше 1000 га) контролювали три четверті угідь всіх сільськогосподарських підприємств (і 48 % усіх сільськогосподарських угідь області), займаючи по кількості лише 12,7 %. В 2003 р. їх частка в усіх сільськогосподарських угіддях становила 58 %, що свідчить про процеси розукрупнення.

Таблиця 3

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Запорізької області за розміром сільськогосподарських угідь

Групи підприємств по площі с.-г. угідь, га	Кількість підприємств що мали с.-г. угіддя	Питома вага в загальній кількості підприємств, %	Площа сільськогосподарських угідь, тис га	Питома вага в загальній площі с.-г. угідь, %	Середня площа підприємства, га
2003 р.					
до 50	1814	56,2	51,6	3,3	28,4
51–100	394	12,2	27,1	1,8	68,8
101–500	460	14,2	102,9	6,6	223,7
501–1000	155	4,8	108,9	7,0	702,6
1001–2500	182	5,6	296,4	19,2	1628,6
2501–5000	161	5,0	557,3	36,0	3461,5

Продовження табл. 3

більше 5000	63	2,0	403,2	26,1	6400,0
Разом	3229	100	1547,4	100	479,2
2011 р.					
до 50	1285	48,1	37,5	2,7	29,2
51–100	315	11,8	22,6	1,7	71,7
101–500	559	20,9	136,9	10,1	244,9
501–1000	173	6,5	126,8	9,3	732,9
1001–2500	188	7,0	312,2	23,0	1660,6
2501–5000	108	4,0	374,5	27,5	3467,6
більше 5000	46	1,7	348,8	25,7	7582,6
Разом	2674	100	1359,3	100	508,3
Відхилення (+/-, %) 2011 р. від 2003 р.					
до 50	-29,2	-8,1	-27,3	-0,6	2,6
51–100	-20,1	-0,4	-16,6	-0,1	4,3
101–500	21,5	6,7	33,0	3,4	9,5
501–1000	11,6	1,7	16,4	2,3	4,3
1001–2500	3,3	1,4	5,3	3,8	2,0
2501–5000	-32,9	-0,9	-32,8	-8,5	0,2
більше 5000	-27,0	-0,2	-13,5	-0,4	18,5
Разом	-17,2	x	-12,2	x	6,1

При цьому відбувається поступове збільшення середнього розміру сільськогосподарських підприємств у всіх групах землекористування. Спостерігається зростання значення (і в кількості, і в площі) підприємств із розміром від 100 до 2500 га. Так, їх питома вага в землекористуванні протягом 2003-2011 рр. підвищилась з 33 до 42 %, а питома вага господарств більше 2500 га – зменшилася з 62 до 53 %. Отже, відбуваються поступові процеси оптимізації землекористування за рахунок укрупнення мілких господарств та розукрупнення великих господарств.

Укрупнення позитивно відображається на фінансово-економічному стані галузі – зростають обсяги виручки та прибутку в розрахунку на підприємство, що збільшує можливості розширеного відтворення. Крім того, вдосконалюється структура посівів за рахунок розширення набору культур та зростання можливостей раціональної організації сівозміни.

У той же час, аналіз виробництва окремих сільськогосподарських культур засвідчив, що аграрні підприємства у переважній більшості, як у 1990 р., так і в 2011 р., традиційно

вирощують зерно, соняшник, ріпак та сою. Але протягом цього періоду підприємства значно скоротили частку в загальному виробництві овочів, плодів, ягід та винограду і перестали бути їх головними виробниками. Останнє стосується і тваринництва – сільськогосподарські підприємства Запорізької області протягом 1990-2011 рр. зменшивши обсяги виробництва м'яса, молока та вовни на 80-95 %.

Із завершенням реформування колективних і державних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на селі створено умови для вільного вибору форми господарювання. Основою функціонування більшості сільськогосподарських підприємств України стали орендні відносини.

Оренда землі протягом 2000-2011 рр. займала домінуюче положення в землекористуванні. У недержавних сільськогосподарських підприємствах Запорізької області частка орендованих сільськогосподарських угідь зросла з 91 до 98 %, у фермерських господарствах – з 63 до 76 %, а у громадян-товаровиробників – з 12 до 16 %.

Вставлено, що переважає підприємницька оренда земель приватної власності. Основними орендодавцями виступають власники земельних паїв – за 2000-2011 рр. їх частка на ринку оренди становила, в середньому, 92 %. Основними ж орендарями виступають господарські товариства (48 % всіх орендованих сільськогосподарських угідь в Запорізькій області), фермерські господарства (18 %) та приватні підприємства (17 %).

У Запорізькій області агрохолдинги займають незначну частку в землекористуванні. Так, дочірнє підприємство агрохолдингу HarvEast «Ілліч-Агро Запоріжжя» складається із 8 агроцехів, розташованих в Приазовському, Приморському та Бердянському районах. Загальна площа агроцехів – 19,6 тис. га, що становить 2 % від площі угідь, орендованих недержавними сільськогосподарськими підприємствами Запорізької області, та 8,5 % від угідь, орендованих недержавними сільськогосподарськими підприємствами районів, в яких вони розташовані.

На передачу в оренду земельних паїв впливає рівень орендної плати, зміна землевласників, частка орендної плати в доходах домогосподарств, тривалість оренди, рівень виконання умов договорів оренди орендарями, рівень безробіття, фінансово-економічний стан та матеріально-технічне забезпечення орендарів та власників землі.

Зростання у Запорізькій області реальної орендної плати в 2009-2011 рр. позитивно вплинуло на зміну тенденції передачі в оренду земельних паїв – стрімке скорочення 2001-2008 рр. призупинилося (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка площі переданих в оренду земельних паїв та орендної плати в Запорізькій області

Середня тривалість договорів оренди земельного паю протягом 2000-2004 рр. скоротилася, а за період 2005-2011 рр. – зросла і становить 6,8 року (2011 р.). Збільшення термінів оренди паїв залежить від підвищення рівнів конкуренції, пропозиції та виплати орендної плати, зростання частки орендодавців, які не є штатними працівниками підприємств-орендарів, та орендодавців-пенсіонерів. Незважаючи на зростання частки орендних договорів, укладених на 10 і більше років, значною залишається оренда на період до 5 років – 48 % (2011 р.). Довготривалі договори не знаходять підтримки у орендодавців, особливо, якщо це не пов'язано зі суттєвими змінами умов договору оренди. Короткотермінова оренда дає змогу власнику землі здійснювати постійний пошук найбільш платоспроможного орендаря, але не сприяє вкладенню коштів у напрями, окупність яких буде значно перевищувати термін оренди землі, та не стимулює підвищення родючості ґрунтів.

Висновки. Отже, в Запорізькій області сучасна організаційна структура аграрного виробництва, яка сформувалася під впливом проведених реформ в АПК, є поляризованою – характеризується значною роздрібненістю у сегменті малотоварного виробництва та надмірною концентрацією земель і виробництва в обмеженій кількості надвеликих господарств та їх об'єднань.

Сучасна організаційна структура сільського господарства, основними сегментами якої є різні за величиною сільськогосподарські підприємства, фермерські та сільські домогосподарства не функціонує як злагоджена система, здатна забезпечувати соціально-економічний розвиток сільських територій та держави.

Регулювання її подальшого розвитку потребує оцінки різних типів виробників сільськогосподарської продукції з врахуванням не лише економічних, але й неекономічних результатів їх діяльності, зокрема участі у відтворенні соціального і природного середовища, в тому числі і за допомогою «соціального внеску» в розмірі 1 % від нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, що знаходяться в користуванні чи власності.

1. Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
3. Організація і перспективи розвитку виробництва у сільськогосподарських підприємствах: Монографія / Збарський В.К., Горьовий В.П., Срібнюк М.С. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 136 с.
4. Сільське господарство України 2011. Статистичний збірник / за ред. Ю.М. Остапчука. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 386 с.
5. Сільське господарство Запорізької області за 1990-2011 роки: [стат.збірн.] / за ред. В.П. Головешка, відп. за вип. Р.Б. Сумцова; Державна служба статистики України. – Запоріжжя: ГУ статистики у Запорізькій області, 2012. – 211 с.